

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) első kötetéhez. III. A *Magyar Könyvszemle* első alkalommal 1975. évi első számában¹ közölt a fenti címmel adalékokat a RMNy-hoz. Ennek bevezetője már kilátásba helyezte, hogy a folyóirat a jövőben is rendszeresen kíván a címben megjelölt témáról tájékoztatást nyújtani. Akárcsak az említett első közlésben, ez alkalommal is mindenek előtt a *Magyar Könyvszemle*ben nem ebben a „Magyar Könyvesház” elnevezésű rovatában publikált, de ennek gyűjtőkörébe tartozó cikkekre kell utalni, amelyben a stuttgarti Württembergische Landesbibliothekban talált régi magyar nyomtatványok kerültek ismertetésre.² Az alábbiakban következő 16. századi kiadványok egy részét is 1975 nyarán az NSzK-ban, de Stuttgarton kívül sikerült felkutatni, másik csoportjukba tartozó és Manlius-műhelyében készült nyomtatványokról viszont már előzetesen és részletesen beszámoltam más publikáció keretében,³ így ez utóbbiaknál elégséges azok egységes bibliográfiai summázására szorítkozni. Ez a megoldás arra szolgál, hogy az érdeklődő a RMNy-hoz megjelent minden lényeges új adatról ebben a „Magyar Könyvesház” rovatban folyamatosan áttekintést kapjon.

S 15A HEYDEN, Sebald: Pveriliv(m) colloqviorvm formulae pro primis tyronibus per Sebaldum Heyden ex comicorum campo hinc inde collectae, iam et denuo aucte, ac Germanico, Polonico, Vngarico ideomate illustrate. (Cracouiae MDXXXV Vietor). A⁴—M⁴ = [48] fol. — 8° — 1 ill., orn.

A müncheni Bayerische Staatsbibliothek saját állományának feltárásán túl vezetni a bajor központi katalógust is. Ebben az utóbbi, több millió cédulát tartalmazó adattárban néhány korai magyar, ill. magyarországi nyomtatványokkal kapcsolatos szűrőpróbát végeztem. Ennek során került elő Sebald HEYDEN iskolai használatra szánt beszédgyakorlatának 1535. évi kiadására, amelyben a latin szöveg és annak német, lengyel és magyar nyelvű fordítása áll. A könyvet a bambergi Staatsbibliothek Phil. d. 1b. jelzet alatt katalogizálta. Ez a kiadás ismeretlen volt eddig a szakirodalomban, így eleinte attól tartottam, hogy talán elírás történt az évszámban, pl. 1531 helyett. Miután szoros úti programom nem tette lehetővé számomra, hogy a bambergi kötetet a helyszínen tanulmányozzam, megkértem HOLL Béla barátomat és kollégámat, aki néhány héttel később magánútja során felkereste az említett gyűjteményt, hogy ellenőrizze az évszámot. Az ő szíves segítségének köszönöm, hogy már akkor megbizonyosodhattunk: valóban új, eddig ismeretlen kiadás került napvilágra, amely a magyar nyelvű nyomtat-

¹ 85.—92.1.

² 1976. 42—60. 1.

³ *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*. Bp. 1975. 165—203.

PVERILIV COLLOQUIORVM

Formulæ pro primis Tyronibus per
Sebaldum Heyden ex Comico/
rum campo hinc inde colle/
ctæ, iam & denuo aucte,
ac Germanico Polo/
nico Vngarico
idcomate illu/
strate.

SEBALD. HEID. AD
Nasutum Lectorem.
Consulti pueris volumus Nasute ualere,
Queritur his factus gloria nulla mihi.

1. RMNy S 15A

ványok időrendjében a viszonylag előkelő hetedik helyet foglalja el. Ezt megelőzően ugyanis csak 1527-ből két,⁴ 1531-ből egy,⁵ 1532-ből egy⁶ és 1533-ból két⁷ részben vagy egészben magyar nyelvű nyomdatermék ismeretes. Valamennyi Hieronymus VIETOR krakkói műhelyében készült.

HEYDEN munkájának ez a négy nyelvű változata 1527-ben és 1531-ben már megjelent,⁸ vagyis a hét legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány között most már három is e mű kiadása. Ez jól hangsúlyozza a mű rendkívül sikeresnek bizonyult terjesztését. Az alsó fokú iskolákban bizonyosan nagy haszonnal forgatták e könyvet a német, lengyel és magyar nyelvű vidékeken azokban az években. Ez azonban nem csak múló jelenség volt, és nem csupán ideig-óráig divatos felkapott műről van szó. Jól bizonyítja ezt az a körülmény, hogy ugyanennek a munkának magyar nyelvvel is ellátott kiadásai egészen a 19. század elejéig kimutathatóak.⁹

Miután e nyomtatványról az Országos Széchényi Könyvtár hamarosan mikrofilmet szerzett be Bambergből, mód nyílt az 1535. évi kiadás tanulmányozására. Ennek során természetesen csak a legkorábbi, krakkói kiadásokkal történő összevetésre került sor. A fentiekben említettekén kívül még 1552-ben Łazarz ADRYSOWIC (Lazarus Andreae)

⁴ RMNy 7 és 8

⁵ RMNy 11

⁶ RMNy 12

⁷ RMNy 13 és 14

⁸ RMNy 8 és 11

⁹ Petrik V. 192.

műhelyében is megjelent ez a munka.¹⁰ Az 1535. évi kiadás természetesen lényegében megegyezik a többivel, mégis miután a mű szerkezetében az 1527—1552 közötti negyedszázadban bizonyos változások következtek be, érdemes ezeket figyelemmel kísérni a most már négy, ismert, korai, krakkói kiadás (1527, 1531, 1535 és 1552)¹¹ tükrében. (Miután az 1531. évi kiadás egyetlen ismert példányából az első két levél hiányzik, a címlap és a bevezető részek összevetéséből ez sajnos kimarad.)

A címlap pontosan tükrözi a tartalomban bekövetkezett változást: az 1535. és 1552. évi esetében ugyanis szerepel az „aucte” szó, amely 1529-ben nem olvasható. Mindhárcim ismert címlap alján a szerző rövid verse áll *Ad nasutum lectorem*.¹² Anselmus EPHORINUS keltezés nélküli *Jodoco Decio . . . Jodoci Ludovici Decii filiolo* címzésű ajánlásának szövegét az első kiadásban rászorították a címlap hátára, míg 1535-ben és 1552-ben a lazább szedés során ez a harmadik lapra is átterjedt, amelynek üres alsó felére azután — a két kiadásban egymástól eltérő — fametszetes záródísz került.

A kiadvány főrésze témakörök szerint két tanulónak beszédét tartalmazza az első és második kiadásban 27 dialógusban. A két diák neve minden részben más és más, kezdőbetűjük pedig általában követi az ábécét. A nevek megválasztása terén azonban kiadásonként több-kevesebb változás észlelhető. Felfigyelt erre a körülményre már Dézsi Lajos, aki az akkor még egyedül ismert 1531. és 1552. évi kiadások szövegét vette gondosan össze.¹³ Most további két kiadás felhasználásával ezek a változások még pontosabban nyomon követhetők. Dialogus IX.: Kilianus — Lampertus (1527 és 1531), ill. Lampertus — Eustachius (1535 és 1552). — Dialogus XII.: Naenius — Osvaldus (1527), ill. Marcus — Osvaldus (1531, 1535 és 1552). — Dialogus XIV.: Petrus — Quirinus (1527 és 1531), ill. Petrus — Stanislaus (1535 és 1552). — Dialogus XV.: Quintius — Rudolphus (1527 és 1531), ill. Thomas — Rudolphus (1535 és 1552). — Dialogus XX.: X. — Y. (1527 és 1531), ill. Franciscus — Clemens (1535 és 1552). — Dialogus XXI.: Y. — Z. (1527 és 1531), ill. Andreas — Bartholomaeus (1535 és 1552). E névmódosításoknál lényegesebb az a szerkezetbeli változtatás, amely már a most előkerült 1535. évi kiadásban jelentkezik. A korábbi 27 dialógus ugyanis ekkor hat újabb fejezet betoldásával bővül. 1552-ben ugyanez a 33 dialógus áll, de más csoportosításban.¹⁴ A hat új fejezet közül az első négy a korábbi 16. és 17. dialógus közé került, így ettől kezdve az eredetileg 17.—27. számú szövegrészek négyvel magasabb sorszámozást viselnek. Az 1535-ben betoldott két utolsó dialógus 1552-ben is sorrendben az utolsó kettő, ugyancsak 32. és 33. számmal.

További bővülést jelent a 16. dialóguson belül, hogy az annak derekán álló „Deus, Pater noster coelestis . . .” kezdetű, eredetileg csak latin nyelvű szöveg 1552-ben német és lengyel fordítással bővül, de magyarral sajnos nem, míg az ugyanezt a dialógust záró „Qui nos creavit” kezdetű latin szöveg már 1535-től német, lengyel és magyar fordítást kapott.

A kiadványt záró kisebb részekben észlelhető a négy kiadás között a legnagyobb eltérés. Míg az ezek élén álló *Formulae puerorum . . .* valamennyi kiadásban megtalálható, addig az ezt követő *Praecatio Dominica* és *Salutatio Angelica* címmel a Miatyánk, ill. az Üdvözlégység csak 1535-ben olvasható a könyv négy nyelvén. Ezek magyar szövege azonos azzal, amely Christoph HEGENDORFF *Rudimenta grammatices Donati* c. tankönyvének 1527-ben ugyancsak a krakkói VIETOR-műhelyben készült kiadásának végén áll.¹⁵ Az

¹⁰ RMNy 99

¹¹ RMNy 8, 11, S 15A és 99

¹² Az egyetlen eltérés itt az, hogy 1535-ben a különben „Sebald. Heyd.” helyett „Sebald. Heid.” áll.

¹³ ItK 1897. 55—72, 209—224, 329—335. l.

¹⁴ Vö. ItK 1897. 66. l.

¹⁵ RMNy 7

ezután található *Joannis Sylvestri Pannonii ad Michaellem Gezthi puerum bonae spei decastichon* 1527-ben, 1531-ben és 1535-ben egyaránt szerepel, míg az 1552. évi kiadásban, amikor a „szépreményű gyermek” már felnőtt, ez a vers már elmaradt. Egyedül a most előkerült 1535. évi kiadásban fordul elő a következő szöveg: „Cave o libelle, ne indicas in manus cujusdam Martini Gallini Proschoviensis, tuto tamen ire possis ad Germanos & Ungaros”. Hogy ki volt e kiadás sajtó alá rendezője és a fenti sorokból kitűnően az említett Martinus GALLINIUS-nak, Zsigmond Ágost lengyel király udvari prédikátorának ellenlábasa, annak megállapítása nem sikerült.

A négy kiadásban az alapul szolgáló latin nyelvű szöveg helyesírásában is észlelhető ingadozás, amire itt csak a dialógust folytató diákok nevei közül álljon néhány példa. Dialogus V.: Felix (1527 és 1531), ill. Foelix (1535 és 1552). — Dialogus XIII.: Onophrius (1527 és 1552), ill. Onoprius (1531 és 1535). — Dialogus XXIV.: Cyrillus (1527), Cyrullus (1531), Cirullus (1535), ill. Cirillus (1552).

A szövegben végzett összehasonlításokhoz hasonló eredményeket hoztak a nyomdai kiállítás körüli vizsgálódások. Bár mind a négy nyolcadrét alakú, a kiadványok terjedelme egymástól eltérő: 1527-ben 38, 1531-ben 40, 1535-ben 48 és 1552-ben 44 levél. Az első három kiadás az impresszumadatokat a zárósorokban, az 1552. évi pedig a címlapon viseli, míg a kiadvány végén ez esetben kolofon helyett záródísz áll. Az alkalmazott betűtípusokban is észlelhető változás: a latin szöveget 1527-ben és 1531-ben kurzíval, míg 1535-ben és 1552-ben antikvával szedték. A XXI. dialógus beszélgető diákjait jelölő Y. és Z. betűk 1527-ben gót, míg 1531-ben antikva típusúak. A fejezetcímek szedésének gyakorlata is módosult: a fejezetcím szövegét az első két kiadásban kurrenssel, míg a másik kettőben ennek első sorát verzálissal szedték.

Összefoglalva a fentieket megállapítható, hogy HEYDEN tankönyvének egymást követő krakkói kiadásai bár kisebb mértékben, de állandó változást mutatnak. A jelentős szövegbővítés, amely eddig magyar változatban legkorábban csak 1552-ből volt ismertes, most 1535-ből, azaz közel másfél évtizeddel előbből került napfényre.

S 134A »HISTORIAC melyeket a Szent Bibliából neminemű tudos es istenfelő ferfiac eneknekbe szerzettenec az együgyü keresztyeneknec tanusagokra es vigasztalásokra. Colosvarba 1556 Hoffgreff.«
»A—N = [104?] fol. — 8° — J«

A müncheni Bayerische Staatsbibliothek még a múlt század első felében készült, kéziratos, kötetes katalógusának régi hazai nyomtatvány után történő, rendszeres átnézése során akadtam rá a fenti mű első adataira. A 8° B. metr. 139h jelzetű kötet nyomait azután végigkísértem a könyvtár összes meglévő nyilvántartásán. Ennek során sikerült megállapítanom, hogy az korábban a 8° B. hist. 127 jelzetet viselte, de később ebből a „Biblica historia” szakból áthelyezték a már említett és zenei jellegű „Biblica metrica” szakba. A nyomtatványról készült nagy alakú, kézzel írt katalóguscédulán volt azután olvasható a fentiekben közölt rendkívül pontos és igen meggyőző címleírás. Mindezt a részletekbe menő kutatást sajnos azért kellett elvégezni, mert maga a könyv, az összes bibliai szakokkal együtt a második világháború során elpusztult.

Gondosabb vizsgálat tárgyává téve az így most már sajnálatos módon egyedül rendelkezésre álló könyvtári nyilvántartás adatait, a következőket lehet megállapítani. A kiadvány címe, tartalma, a megjelenés helye és nyomdája, a kötet formátuma mind-mind pontosan ráillik a magyar irodalomtörténetben „Hoffgreff-énekeskönyv” elnevezéssel nyilvántartott és igen nagyra értékelt nyomtatványra.¹⁶ E kiadvány csupán egy elején és végén erősen csonka példányban és egy töredék formájában maradt fenn. Erről a bib-

¹⁶ RMNy 108

liai históriáknak és oktató énekeknek e protestáns jellegű gyűjteményéről a nyomdai kivitel alapján már korábban megállapították, hogy az a kolozsvári nyomdában készült. A helyesírás alapján bizonyítottnak volt tekinthető, hogy a kiadvány e műhelynek abban a korszakában jelent meg, amikor azt HELTAI nélkül, HOFFGREFF egyedül vezette. Miután az énekek között akad olyan, amelyet 1552-ben szereztek, így e szempontból egyedül az 1554–1558 közötti évek jöhetnek számításba. Az 1554-ben megjelent TINÓDI-féle *Cronica*¹⁷ hangjegyeit fametszetek segítségével állították elő, míg e csonka „Hoffgreff-énekeskönyv”-ben az öntött betűkhöz hasonló módon szedett kották állnak. HELTAI az 1574. évi *Cancionale*-jában¹⁸ ismét a TINÓDI-kiadványban használt fametszeteket vette igénybe, így jogos a feltételezés, hogy az öntött hangjegyek nem jutottak az ő birtokába, amikor a kolozsvári műhelyt HOFFGREFF-től átvéve, 1559-től kezdve már egyedül ő vezette. Ezek után a szakírók 1554 végére vagy 1555 elejére datálták a „Hoffgreff-énekeskönyvet”.¹⁹ A fentiekből kiviláglik, hogy a nyomtatás időpontjául a korábbi kutatási eredmények alapján 1554 és 1558 közötti évek bármelyike számításba vehető. Így az 1556. esztendő e szempontból minden további nélkül elfogadható.

A müncheni kötetnek a „Hoffgreff-énekeskönyvvel” történő azonosítását megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy a Bayerische Staatsbibliothekban a fentiekben említett átszakozás azt sejteti, hogy a megsemmisült könyvben is volt kotta. A címnek az említett katalóguscédulán található német fordításában, amely nyilván a kötet ismeretében történt, az „énekekbe szerzettenek” kifejezés „in Gesang (Musik) gesetzt” formában szerepel. Ez is tovább fokozza a hangjegyek szereplésének valószínűségét az elveszett kötetben.

Míndezen után jogos lehetne a következtetés: sikerült a müncheni címleírásból végre megtudni a „Hoffgreff-énekeskönyv” eddig hiányzó címét, valamint a megjelenés pontos évét. Így a RMNy-ban eddig 108. szám alatt leírt nyomtatvány *Historiac* címmel a S 134A szám alá kerülne az 1556. esztendőhöz. Akad azonban a sokat hivatkozott müncheni címleírásnak egy adata, amely a fenti azonosítás körül gondot okoz: ez pedig a terjedelmek megjelölése. A rendkívül gondos és pontos leírás, amelyben egyetlen betűhiba sem található a régies magyar szövegben és a német fordítása is kifogástalan, a kötet terjedelmét „Bogen A–N” formában adja meg. A „Hoffgreff-énekeskönyv” említett két, csonka példányában összesen a H–Z, a–z, Aa–Cc és Ee–Hh jelű és egyenként négy levélből álló füzeteket tartalmaz. Nyilvánvaló tehát a 216 levelet felölelő A–Z, a–z, Aa–Hh kolláció, azzal a megjegyzéssel, hogy itt a kötet megszakad, folytatásának terjedelme pedig teljesen bizonytalan. A műnek ugyanis sem tartalomjegyzéke, sem másik kiadása nem ismeretes. Ha a müncheni katalógus A–N füzetekből álló terjedelme teljes nyomtatványra vonatkozik, akkor ez nem lehet azonos a „Hoffgreff-énekeskönyv”-vel, hiszen abban az „N” füzet végén álló szöveg töretlenül folytatódik az „O” jelzésűn. Ez esetben egy eddig teljesen ismeretlen kiadvány adatait őrizte meg az utókor számára a müncheni könyvtár katalógusa.

Fenntartva a fentieket, fel kell azonban sorolni azokat a további lehetőségeket is, amelyek fennállása esetén az elpusztult kötetnek a „Hoffgreff-énekeskönyv”-vel történő azonosítása mégis csak lehetséges. Az első az, ha a példány csonka volt, és az az „N” füzettel megszakadt, de ezt a körülményt a címfelvétel elmulasztotta közölni. A második lehetőség az, hogy a teljes példány az „Nn”-jelű füzetrel fejeződött be, de a címleírásba csak „N” került. Kisebbségi képességeket mutató címfeltevő esetében még az a feltételezés is megköszönhető lenne, hogy a kötetben a „Hoffgreff-énekeskönyv” után, egy másik kiadvány is volt kötve, amely az „N” jelzésű ívvel végződött. További kombinációs lehetőség lehetne az, hogy a „Históriák” után, ahhoz nyomdai kolligátumként hozzá-

¹⁷ RMNy 109

¹⁸ RMNy 351

¹⁹ Vö. a RMNy 108 által hivatkozott és kiterjedt irodalommal.

kötve, egy „N” ívjellel végződő függelék is állt. Ennek a lehetősége ugyan csak inkább elméleti, hiszen ilyen függelékre a fentebb leírt címszöveg nem utal, egy kiadványon belül pedig az újra ismétlődő, verzálisokból álló ívjelzessorozat a nyomdász részéről elkövetett súlyos szakmai hiba lett volna. A legvalószínűbb megoldásnak az a lehetőség látszik, hogy a kötet utolsó, „Nn” jelzésű íve sajtóhibából az „N” megjelölést kapta. Ez esetben a kötet terjedelme 59, egyenként négy levélből álló füzetben összesen 236 levél volt.

— — —

A *Nyomatványok Manlius kötéstábláiban* című publikációmban beszámoltam arról a munkáról, amely azt követőleg indult meg, hogy sikerült biztonságosan meghatározni a Joannes MANLIUS műhelyében készült könyvkötések jellemző sajátosságait.²⁰ Ez a nyomdász 1575—1580 között az akkori Krajna fővárosában, Laibachban, a mai szlovéniai Ljubljánában tevékenykedett. 1582-től Nyugat-Magyarországra jött, ahol lakóhelyét sűrűn változtatva egészen 1605-ben bekövetkezett haláláig dolgozott. A bőrkötésekben belenyomott díszítésből visszakövetkeztetett szerszámkészlete alapján azonosított MANLIUS-kötések közül tíznek tábláit kérésre szakszerűen szétbontották, hogy azokból — az e kötetekre olyan jellemző — nyomdai makulatúra napvilágra kerüljön. Az így előkerült majdnem 60 ívnyi nyomtatványanyag csaknem kizárólag MANLIUS műhelyének terméke volt. Különösen érdekes ezek megoszlása az alábbi három kategória szerint: (1.) a már ismert nyomtatvány ismert része, (2.) annak ismeretlen, vagyis kiegészítő része, (3.) ismeretlen kiadvány része. A fenti papírmennyiség e három csoport szerint 21.5, 53.2 és 25.3 százalékos arányban oszlott meg. Ez azt jelenti, hogy a két utóbbi kategória összege, azaz 78.5 százalékban eddig még ismeretlen kiadású szövegrészek kerültek elő. Ez szinte félelmetes arány, hiszen ez azt jelenti, hogy — a sokat emlegetett, tengerben úszó jéghegy példa módjára — bibliográfiai ismereteink horizontja fölé a régi magyarországi nyomdatermésnek csak a kisebbik része emelkedik. Ezzel szemben a többi, kedvező esetben, még lappang: kötéstáblákban, vagy még fel nem ismerve különböző gyűjteményekben. Sajnos valószínűbb, hogy a nagyobb rész már visszavonhatatlanul elpusztult az utolsó példányig.

A fentiekkel szinte teljesen azonos eredményre lehet jutni, ha az ember MANLIUS magyarországi működése során keletkezett és bibliográfiailag regisztrált kiadványokat az ismert példányok száma alapján csoportosítja. Az 54 műből 13 (24%) csak irodalmi említés formájában 7 (13%) csak kötéstáblákból kiáztatott töredékekből, 15 (28%) egyetlen, 8 (15%) két, míg 11 (20%) három vagy több példányból ismeretes. Ha a két utolsó kategóriát levonjuk 65 százalék marad. Ez azt jelenti, hogy a bibliográfiailag nyilvántartott MANLIUS-nyomatványok kétharmada csak irodalomból, töredékekből, vagy szinte a véletlenként megmaradt egyetlen példányból ismeretes.

A fentiek újra történő összefoglalása azért látszott szükségesnek, hogy minél szélesebb körben ismertté váljanak a fenti száraz adatokkal alátámasztva az abból levonható tanulságok. Ezek — szinte programszerű pontokba összefoglalva — a következők: 1. Fokozott erővel kell továbbfolytatni a hazai nyomdászati első századaiban tevékenykedett műhelyek tipográfiai felszerelésének tervszerű rekonstrukcióját, amely lehetőséget nyújt az impresszum nélküli, a koholt adatokkal megjelentetett, valamint a csak töredékek formájában fennmaradt kiadványok nyomdai hovatartozásának megállapítására. 2. További erőfeszítéseket kell tenni a hazai, de még inkább a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia szempontjából még fel nem tárt, vagy a korábbi, esetleges kutatások során csak felületesen átfutott külföldi gyűjteményekben őrzött régi hazai nyomtatványok módszeres felkutatására. 3. A nyomdai felszerelés rekonstrukálásához hasonló módon össze kell állítani a régi hazai műhelyek könyvkötői díszítőkészletének repertó-

²⁰ *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971.* Bp. 1973. 301—321.

riumát, hogy az ezek alapján megállapított kötésekben a fenti tapasztalatok szerint várhatólag jelentős, új ismeretanyagot tartalmazó nyomdai makulatúrát szakszerű restauráló munkával napvilágra lehessen segíteni.

A fenti „program” indokoltságát legyenek hivatottak alátámasztani az említett tíz MANLIUS-kötésből előkerült és bibliográfiailag regisztrálást érdemlő új adatoknak a RMNy-ban alkalmazott leírásához igazodó alábbi sommázása.

Ad RMNy 618. Nikolaus Gabelmann „Monomachia” c. művének előkerült „C” jelű íve alapján a kiadvány terjedelme az alábbi formában rekonstruálható: A[B]C[D—O?] = [56?] fol.²¹

Budapest Nat phot. — Güssing Franc ④ ④ ④ ④ ④

Ad RMNy 704. Miután ebből az „Eurialus és Lukrécia história” kiadásból most öt füzetből egy-egy levélpár jutott napvilágra, a nyomtatvány korábbi, bizonytalan terjedelem-meghatározása most már újjal és biztonságossal helyettesíthető: [A⁸]B⁸—F⁸ [G⁴] = [52] fol.²² Budapest Nat phot — Sopron Arch ④

Ad RMNy 532. FRANKOVICS Gergely: [Haz]n[os es fölötte szükséges könyv az I]st[en fiainak sok re]ndbéli beteg[se]gök ellen valo oruosságok[rol] irattanak Frankouith

2. RMNy 532

²¹ Az OSzK Évkönyve 1972, 171.

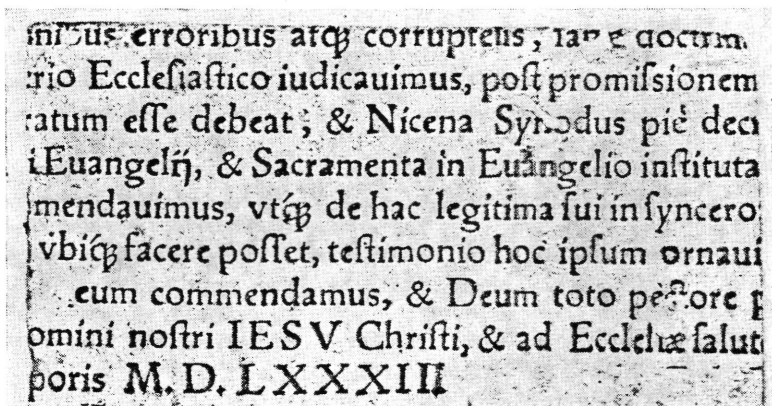
²² Az OSzK Évkönyve 1972, 188—190.

Ger[gely] doctor által, mely[eket Isten] az eu io voltabol [es ajandeká]bol az embörök[nek egésze]gökre [rendölt].

A töredékes címlap lehetővé tette a pontosabb leírást, akárcsak a fellelt új részekkel a terjedelem közlését is: A⁴-R⁴S⁶? = [74?] fol., [10 tab.] — 4° — [10 tab. ill. calcographica, mult.] ill., orn., init. A mű két kiadása közötti szövegbeli változtatások az egész kötetben végig megfigyelhetők.²³

Budapest *Nat phot* — Güssing *Franc* ③

S 518A [TESTIMONIUM ordinationis.] [Gyssingae] MDLXXXII [Manlius]. [1] fol. OSzK Évkönyve 1972: 175—176

in istis erroribus atq; corruptis, iam e doctrina
rio Ecclesiastico iudicauimus, post promissionem
atum esse debeat; & Nicena Synodus pie de
Euangelij, & Sacramenta in Euangelio instituta
mendauimus, utq; de hac legitima sui in sincero
vbicq; facere possit, testimonio hoc ipsum ornau
eum commendamus, & Deum toto peccatore p
omini nostri IESV Christi, & ad Ecclesie salut
poris M. D. LXXXII

3. RMNy S 518A

Protestáns lelkészavatást igazoló nyomtatvány. — A szedéstükörből mindössze 49 × 96 mm. nagyságú rész maradt meg a középső, alsó feléből. Feltehetően BEYTHE István, a délnyugat-dunántúli protestánsok vezetője által felavatott lelkészek igazolására szolgált ez az úrlap. A fentebb hivatkozott ismertetéshez még hozzáfűzhető, hogy a töredéken is előforduló néhány szónyi azonos fordulatot közölt SZIMONIDESZ Lajos a Servatius Márton részére Grazban 1589. december 21-én kiállított nyomtatott úrlapról.²⁴

Budapest *Nat* — Budapest *Univ* ④

S 537A [1—2 SCHREIBKALENDER auff das Jar nach unsers Hern und Seligmachers Jesu Christi Geburt MDLXXXIII. Gestellt durch m. Georgium Caesium Rotenburgensem. — Prognosticon. Güssing 1583 Mannel.]

[A]B[C—D, a—b] = [24] fol. — 4° — Mult. ill.

OSzK Évkönyve 1972: 178—180

Ó-naptár és prognosztikon. — Csak a „B”-jelzésű ív négy levele került elő kötéstáblából kiáztatva. Párhuzamosan — részben azonos szedéssel — készült ugyanennek a kalendariumnak új-naptárral bővített kiadásával (RMNy 537). Ennek helyét a naptártáblákon itt újszövetségi jeleneteket ábrázoló fametszetek töltik ki. Érdeemes itt meg-

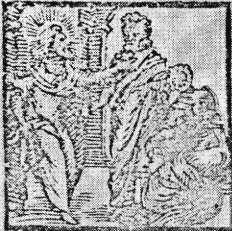
²³ Az OSzK Évkönyve 1972. 171—174.

²⁴ Magyar Könyvszemle 1943. 365.

Miseri. Jobin
ein gueter Dirc/
Johan. 10.

Iubila. Ueber ein
Ekleines so werdet
je mich/ Joh. 16.

Cantate. Nun a-
ber gehe ich zu
dem/ Joh. 16.

Christy heist vns
bittern/ Joh. 16.

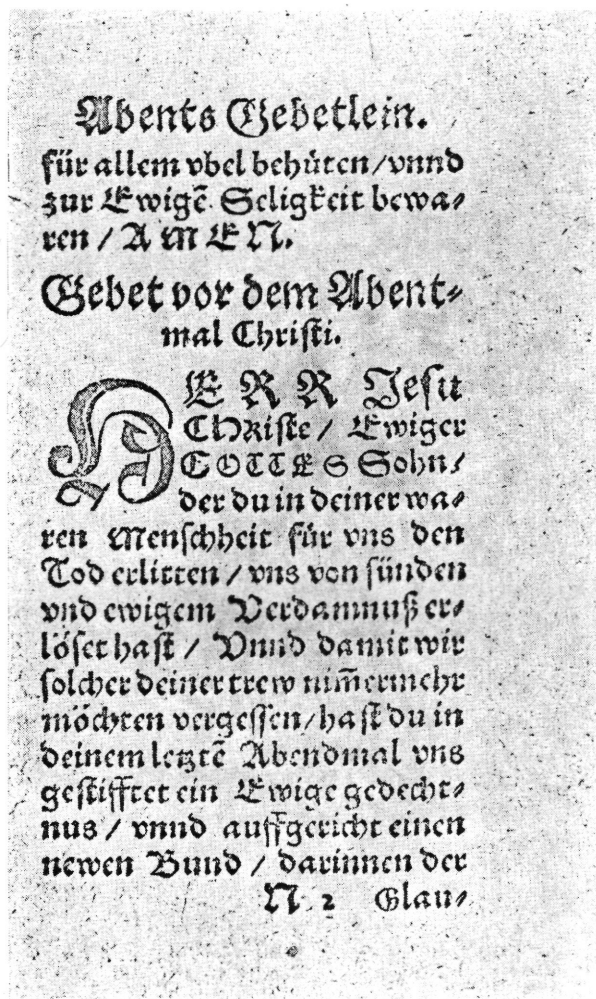
Was in ader der
Tröster/ Jo. 15.

Maius, May.

- 1 b Phil. Jac. 18 reiff hell
- 2 c Tag 15. st. 23 temp luff.
- 3 D Miser. + erf 185. □ h 1
- 4 e Florian 22 □ 2. vn-
- 5 f Gorhar 27 8 gewier
- 6 g Gottlieb 21 7. 51. 17.
- 7 a Gotzfrid 25 8 *
- 8 b Raphael 219 8 *
- 9 c Herman 22 8 *
- 10 D Iubi. Gor. 215 + 8 8
- 11 e Oin 227 8 4. win
- 12 f Pangrati. 29 + 8 *
- 13 g Seruatius 21 + 8 *
- 14 a Bonifaci 23 11. 37. D.
- 15 b Soph. XVI 215 kil luffe.
- 16 c Susanna 27 8 8
- 17 D Cantate 28 4. □ h vng
- 18 e Liberius 20 8 *
- 19 f Porencia 22 8 8 win.
- 20 g Bernhar. 214 wine vng
- 21 a Prudens 27 8 8 *
- 22 b Helena 29 3. 6. 17.
- 23 c Desiderius 22 + 8 8 *
- 24 D + wochen 26 / h 1
- 25 e Urbanus 219 8 8 *
- 26 f Beda 23 8 *
- 27 g Lucianns 217 8 *
- 28 a Auffawilh 22 Brachm.
- 29 b Maximus 217 1. 16 17.
- 30 c selig bay. 22 win zu vn
- 31 D Exaudpetr. 216 + 8 8

jegyezni, hogy a bővített változathól az eddig ismert egyetlen soproni példányon kívül a triezsti Biblioteca Civica is őriz egy másikat.²⁵

Budapest Nat phot. — Sopron Arch ④④④④④④④

5. RMNy S 856A

S 856A [GEBETBUCH Deutschkreutz? 1597—1601 Mannel.]

[A—M]N[O+?] (alternatim 8 et 4) = [84 + ?] fol. — 12° — Orn.

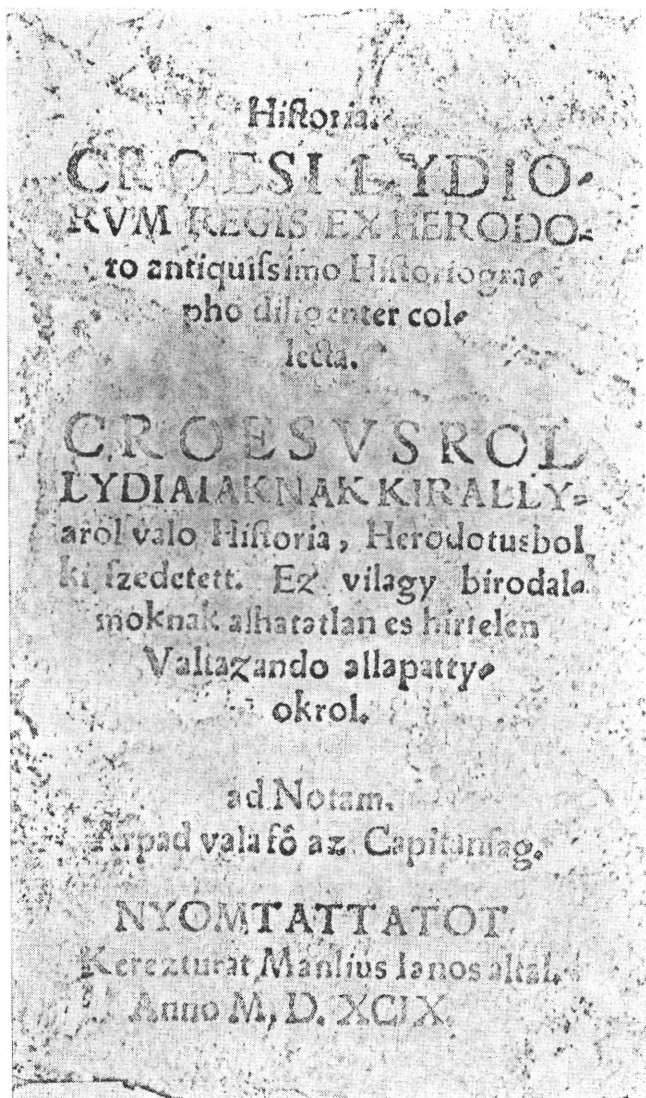
OSzK Évkönyve 1972 : 181—183

Evangelikus imádságoskönyv. — Csak a hiányos „N”-jelű füzet maradt fenn, amelynek tartalma az élőfej, ill. fejezetcímek szerint: *Ein anders Abents-Gebetlein — Gebet vor dem Abendmahl Christi — Danksagung nach dem Abendmahl — Gebet wider den Türken*

²⁵ PESANTE, SAURO: *Le cinquecentine della Biblioteca Civica di Trieste*. Trieste 1974. 438. sz.

d. *Johan. Avenarii*. A töredék egy 1602. évre szóló naptár kötéstáblájából került elő, amelyet feltehetően 1601 végén készítettek. Nyomdása, Joannes MANLIUS 1597-tel bezárólag Nyugat-Magyarország déli részén, főleg a svájci protestáns irányzathoz közelítő BEYTHE István, ill. BATHYÁNY-család köréhez tartozott. Ekkor északra költözve az evangélikus NÁDASDYak védelme alá helyezte magát. Feltételezhető, hogy ezt az imádságoskönyvet a Keresztúron megkezdett új tevékenységi periódusa során készítette, esetleg Sárvárton, ahol 1600-ban átmenetileg tartózkodott.

Budapest Nat phot — Sopron Arch ④

S 856B [KÁKONYI Péter?]: Historia Croesi Lydiiorvm regis ex Herodoto antiquissimo historiographo diligenter collecta. Croesvsrol, lydiaiaknak kirallyarol valo historia Herodotusbol ki szedetett, ez vilagy birodalmoknak alhatatlan es hirtelen változando allapattyokrol. Kerezturnat MDXCIX Manlius.

A-C = [12] fol. — 8°

OSzK Évkönyve 1972: 190—199

Krónikás ének. — A három füzetnek csak a külső levélpárja került elő. A címlap háta üres. Az énekből nyolc lapon 25—25 sor maradt fenn, de az utolsó levélre már csak két sor jutott. Ezt követi ott *Epigrammata in historiam Croesi* című 14 soros vers, amelynek aláírója *Nicolaus Boregetö Debrecinus*.

Szövegkiadás: OSzK Évkönyve 1972:191—197

Budapest Nat phot — Sopron Arch ④

szizmo zaisztiño prycli tuoie dobre dari, da
 zlofzmo nymi syueli, ne tebe napostenie, niti
 nassemu blyfniemu kpomochi, nego bolena
 lakomofztszmoie trofsili, i na teloune hude
 naßladnoßti: Krotonamie sal naitęga hudoga
 dela, i vřzakoga greha: Molimotifze zato
 vißni Bog, pogledai na tuoyega Szuetoga Szi
 na Iesuffa Christuffa, i szmiluinamfze zanie
 gouo zanafz zadouolno vchinienie, odpufz
 tinam vsze hude grehe: Tuoyma milofzriu
 nima ochima pogledai na nafz zuifokih ne
 bez pomiluiochinafz odpufz tinam grehe, i
 ne odmekninam tuoiega milofztiunoga ial
 domaffa, nego noßzi pafzko nanafz, da vu
 vřzem fpoznamo tuoyo fzueto obilno de
 fzniczto, i daga duffinom radofztyom i pra
 uom zahualnofztyom od tebe prymemo, i
 tebe zaniega dichimo i zuiffauamo, zakaiza
 to arnafz i na dufsiczah i na teleh hranys, vu
 tom i potomifztom tuoyem fzuetom Szine
 nassem goßzponne Iesuffe Christuffe Skro
 zi iakoßt i moch tuoiega Szuetoga Duha,
 Amen.

Za Myr opchinŹki Molitua.

Dika

S 856C [MOLITVENIK. Pri Sz. Kriši? 1597—1601 Mandelz.]

[A—G]H—L M⁴ = [92] fol. — 8°

OSzK Évkönyve 1972:183—185

Evangélikus imádságokönyv horvát nyelven. — Az előkerült töredékek a következő címeket tartalmazzák: *Druga lepa molitva* (Más szép imádság) kétszer — *Druga molitva* (Más imádság) kétszer — *Za poglavničke molitva* (Ima az előljáróért) — *Za myr opchinszki molitva* (Ima a közbékéért) — *Molitva Asae kralia Judinoga molitva* (Uzza, Juda királyának imája) — *Azariassa szina Obedova opominanje* (Obéd fiának, Uzziásnak intése) — *Josaphata kralia molitva* (Jozafát király imája) — *Amasiassa kralia pokaranje i batrivenje* (Amásia király feddése és vigasztalása) — *Pokaranje Asae kralia* (Uzza király feddése) — *Ezechiassa kralia molitva* (Ezekiás király imája) — *Juditae molitva* (Judit imája) — *Judit 13. plachoch moli.* (Judit 13 imája sírva) — *Molitva Susannae plachoch* (Síró Zsuzsanna imája) — *Molitva Ester kralicze* (Eszter királynő imája) — *Molitva Sz. Sarae kchere Ragvelove* (Rachel lányának, Szent Sárának imája) — *Tobyaszeva molitva* (Tóbiás imája) — *Moyseszeva molitva* (Mózes imája) — *Publicanove molitva* (Publicanus imája) — *Davida proroka molitva. Psalm. 86.* (Dávid próféta imája. 86. zsoltár) — *Jeremasseva molitva* (Jeremiás imája) — *Druga molitva* (Más imádság) — *Batrivi Bog Jeremiassa* (Isten vigasztalja Jeremiást) — *Manassessa kralia molitva* (Manasse király imája) — *Szvetoga Davida molitva. Psal. 51.* (Szent Dávid imája. 51. zsoltár) — *Kako chlovek ima kerschanszki i dobro vumreti molitva* (Ima, hogyan kell az embernek keresztyéni módra és jól meghalnia) — *Kakoje trebe dussiczo Bogu vroke preporochiti molitva* (Ima, hogyan kell a lelket Isten kezébe ajánlani) — *Martina Lutherana na szmertne posztele preporochanje* (Martin Luther halálos ágyán magát Isten kegyelmébe ajánlja) — *Za nepriatele szvetoga Stephana molitva* (Szent István imája ellenségeiért) — *Za nepriatele Christuss molitva* (Krisztus imája ellenségeiért) — *Molitva na bosyts pred predechtvom* (Karácsonyi ima a prédikáció előtt) — *Za obdersanje czirkve kerschanszke molitva* (Ima a keresztyén egyház megtartásáért) — *Gratiarum actio ad Sanctam Trinitatem* (horvátul) — *P. Michaelis Ballosich gratiarum actio* (horvátul) — *Te Deum laudamus* (horvátul) — *Sz. Basiliussa biskupa opominanje na pokoro* (Szent Vazul püspök bűnbánatra intése).

A Muraköz tájára utaló kaj-horvát dialektusban készült kiadványban²⁶ a bibliai parafrázisokat követően a különben teljességgel ismeretlen *Michael Ballosich* (Mihajlo Balozic) személyes hangvételű imádságai olvashatók. Talán ő volt a kötet összeállítója is.

Az első ismertetésbe²⁷ hiba csúszott, mert az utolsó ívből nem az 1.—8. és 2.—7., hanem az 1.—4. és 2.—3. levélpár maradt fenn. Így e füzet terjedelme nem nyolc, hanem csak négy levél. Ennek következtében 92-re módosul a kiadványnak korábban 96 levélben megjelölt összterjedelme.

A két *Gratiarum actio* szövegkiadása: Wiener Slavistisches Jahrbuch 1975:85—87, HADROVICS László gondozásában.

Budapest Nat phot — Sopron Arch ④④④④

S 856D »CATECHISMUS Croaticum secundum Lutheri articulos factum et dialecto

Insulana ac Varasdinensi editus.« [Pri Sz. Kriši? 1597—1601? Mandelz?]

Evangélikus katekizmus horvát nyelven. — E nyomtatvány emléként Venatius GLAVINA írta meg: „R[everendissimi]mus D[ominus] Kerschelich, caetera inter collectiones suas, illustrandis his regionibus, ac eruditioni servientes, se possidere ait, catechismus quoque Croaticum, secundum Lutheri articulos factum, et dialecto Insulana ac Varasdinensi

²⁶ Wiener Slavistisches Jahrbuch 1975. 80. 1., HADROVICS László.

²⁷ Az OSzK Évkönyve 1972. 183. 1.

editum litteris omnino latinis; qui quo auctore? quo loco? sub cuius auspiciis editus fuerat? quia integrum opus non esset, careretque initio, se dicere non posse asserit.”²⁸ Eszerint tehát a 18. században Adam Balthasar KRČELIĆ, zágrábi kanonok birtokában volt ez a latin betűkkel Muraköz, ill. Varasd vidékének kaj-horvát dialektusában készült evangélikus káté. Amint HADROVICS László meggyőző módon kimutatta,²⁹ ez a mű nem származhat a református Mihajlo BUČIĆ-tól, akinek hasonló jellegű munkájáról ugyancsak GLAVINA adott hírt.³⁰ HADROVICS úgy vélte, hogy ez az elveszett evangélikus káté esetleg párhuzamcsan jelent meg a fentebb ismertetett BALOŽIĆ-féle imádságoskönyvvel.³¹ Felmerülhet azonban még annak a lehetősége is, hogy e kiadványt MANLIUS korábbi, 1587 táján Varasdon folytatott tevékenysége során állította elő. Az általa készített kötések egyikéből előkerült egyleveles plakát ugyanis ugyancsak kaj-horvát dialektusban nyomtatott imaszövegeket tartalmaz.³²

BORSA GEDEON

²⁸ *Catholica et Christiana doctrina de vera et reali praesentia corporis et sanguinis Christi in sancta eucharistia. Zagrabiae 1771. 4. 1.*

²⁹ *Wiener Slavistisches Jahrbuch 1975. 82–83.*

³⁰ RMNy 329

³¹ S 856C

³² *Az OSzK Évkönyve 1972. 176–178.*